

Katarzyna Brodzińska¹

Katedra Agrotechnologii Zarządzania Produkcją Rolniczą i Agrobiznesu,
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Problemy funkcjonowania i rozwoju rodzinnych gospodarstw mlecznych w Polsce na tle uwarunkowań światowych

Problems with Function and Development of Family Dairy Farms in Poland against the Background of World Conditions

Synopsis. Rodzinne gospodarstwa mleczne odegrały znaczącą rolę w historii polskiego rolnictwa i dlatego ważne jest określenie czynników determinujących możliwości ich rozwoju po zniesieniu kwot mlecznych. Materiał badawczy stanowiły wyniki badań własnych z 2016 roku, którymi objęto 69 właścicieli gospodarstw mlecznych z województwa warmińsko-mazurskiego oraz dane statystyczne. Z przeprowadzonych analiz wynika, że Polska jest znaczącym producentem mleka krowiego w Unii Europejskiej (4) i na świecie (12). Po integracji z UE nastąpiła koncentracja produkcji i poprawa wydajności mlecznej krów. Przeprowadzone w ostatnich latach inwestycje w gospodarstwach mlecznych przyczyniły się do poprawy ich konkurencyjności, ale stanowiły duże obciążenie kredytowe. Spadek opłacalności cen mleka związany z zaprzestaniem jego kwotowania, wysokie kary za nadprodukcję i konieczność spłacania rat kredytów spowodowały problemy finansowe wielu rodzinnych gospodarstw mlecznych i zagrażają ich trwałości.

Słowa kluczowe: gospodarstwa mleczne, koncentracja produkcji, organizacja gospodarstw

Abstract. Family dairy farms have played a major role in the history of Polish agriculture. Because of this, it is important to assess the factors of their development after milk quotas were abolished. Source material is comprised of results of the author's own research, carried out in 2016. This involved 69 dairy farm owners from the Warmian-Masurian region. The analysis also involved statistical data on the functioning of dairy farms. The conducted analysis ranks Poland as a major producer of cow milk in the European Union (4th) and in the world (12th). Integration with the EU resulted in increased concentration of production and cow efficiency. Investments made by dairy farms in the last few years have increased their competitiveness. However, they were often financed from loans. The decrease of milk profitability, caused by not maintaining production quotas, high penalties for overproduction, as well as the necessity of paying off loan installments, have led to financial problems for many family dairy farms.

Key words: dairy farms, concentration of production, farm management

Wprowadzenie

Gospodarstwa rodzinne odgrywają istotną rolę walce z głodem i ubóstwem oraz przyczyniają się do zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego ludności. Odgrywają znaczącą rolę w zarządzaniu zasobami naturalnymi, ochronie środowiska oraz zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich (Michalska, 2015). Z tego powodu 2014 rok został ogłoszony przez ONZ Międzynarodowym Rokiem Rolnictwa Rodzinnego. W wielu

¹ dr hab. inż., Katedra Agrotechnologii Zarządzania Produkcją Rolniczą i Agrobiznesu, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. M. Oczapowskiego 8, 10-719 Olsztyn, e-mail: katarzyna.brodzinska@uwm.edu.pl

krajach rozwijających się gospodarstwa rodzinne stanowią do 80% wszystkich gospodarstw rolnych. Międzynarodowy Rok Rolnictwa Rodzinnego miał zatem na celu podniesienie rangi tego rolnictwa poprzez zwrócenie uwagi świata na problemy funkcjonowania gospodarstw rodzinnych.

Gospodarstwa rodzinne charakteryzują się niezwykłą trwałością. To właśnie m.in. charakter rodzinny (praca rolnika i jego rodziny) pozwala im na przetrwanie trudnych czasów, których w historii polskiej wsi było wiele (Parzonko, 2011). Począwszy od gospodarki feudalnej, poprzez folwarczno-pańszczyźnianą, przez wiek zaborów, aż po okres międzywojenny i powojenny, gospodarstwa chłopskie często były poddawane różnym naciskom, a mimo to trwały. Nie inaczej było po roku 1989. Z perspektywy czasu ocenia się, że to właśnie rolnicy, w tym również właściciele rodzinnych gospodarstw mlecznych zapłacili najwyższą cenę za transformację gospodarczą kraju.

Zgodnie z Ustawą o kształtowaniu ustroju rolnego z dnia 5 sierpnia 2015 roku² za gospodarstwo rodzinne uważa się gospodarstwo rolne prowadzone przez rolnika indywidualnego, w którym łączna powierzchnia użytków rolnych jest nie większa niż 300 ha. W literaturze przedmiotu nie występuje jedna, ściśle opisana i powszechnie używana definicja gospodarstwa rodzinnego. Do definiowania gospodarstw rodzinnych przyjmuje się różnorodne kryteria o charakterze ekonomicznym, społecznym, czy kulturowym. Wykorzystuje się także różne miary liczbowe, czy też opisowe. Najczęściej jako główne wyróżniki gospodarstwa rodzinnego przyjmuje się korzystanie z rodzinnych zasobów pracy, zarządzanie gospodarstwem przez członków rodziny, jak również wielkość posiadanego gospodarstwa lub też wielkość wytwarzanej produkcji rolnej (Drygas, 2014). Z kolei Gasson i Errington (1993) dodają do tych wyróżników generację, czyli przekazywanie gospodarstwa z pokolenia na pokolenie oraz miejsce zamieszkania (rodzina rolnicza mieszka na terenie gospodarstwa). Najczęściej jednak gospodarstwa rodzinne są identyfikowane przez trzy kryteria: zasoby pracy pozostające do dyspozycji rodziny, zarządzanie gospodarstwem w rękach rodziny oraz wielkość obszarową gospodarstwa lub wielkość wytwarzanej produkcji (Garner, Gender, 2013). Jako niezwykle istotne należy postrzegać również relacje społeczne w rodzinie i w społeczności lokalnej, kontekst kulturowy i tradycje oraz zaangażowanie w życie społeczności lokalnych.

Ranga gospodarstw rodzinnych została dostrzeżona, czego dowodem jest zaimplementowanie w ramach WPR na lata 2014–2020 szerszego niż w okresie wcześniejszym instrumentarium wsparcia gospodarstw rodzinnych. Gospodarstwa mleczne zostały potraktowane priorytetowo, ponieważ zaplanowano środki na wsparcie inwestycji przyczyniających się do poprawy ich rentowności i konkurencyjności. Nasuwa się w tym miejscu pytanie, czy i na ile działania te pozwolą umocnić się rodzinnym gospodarstwom mlecznym i przyczynią się do wzrostu ich konkurencyjności.

Dane i metody

Celem badań było zdefiniowanie problemów funkcjonowania rodzinnych gospodarstw mlecznych w Polsce w nowych warunkach, czyli po zniesieniu kwot mlecznych. Ponieważ możliwości i perspektywy rozwoju polskich gospodarstw mlecznych zależą od sytuacji na światowym i europejskim rynku mleka, w pracy dokonano analizy dostępnych danych GUS

² Ustawa z 5 sierpnia 2015 roku o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. 2015 poz. 1433).

dotyczących produkcji mleka krowiego. Sytuację polskich rodzinnych gospodarstw mlecznych analizowano w latach 1990-2014 na podstawie dostępnych danych GUS. Cennym źródłem informacji były również prace naukowe dotyczące gospodarstw mlecznych w Polsce opracowane na podstawie danych FADN oraz badań innych autorów.

Materiał badawczy stanowiły również wyniki badań własnych przeprowadzonych w kwietniu 2016 roku. Badaniami ankietowymi objęto 69 losowo wybranych właścicieli gospodarstw mlecznych z województwa warmińsko-mazurskiego, którzy zgodzili się wziąć udział w badaniu. Nie są to badania reprezentatywne dla populacji 12034 gospodarstw utrzymujących krowy mleczne w tym województwie w 2013 roku, ale mają charakter badań jakościowych i dostarczają informacji pozwalających na zidentyfikowanie problemów funkcjonowania gospodarstw mlecznych w warunkach uwolnienia produkcji mleka.

Wyniki badań pozwoliły na zastosowanie jednej z metod deterministycznych, analizy porównawczej poziomej, w odniesieniu do gospodarstw mlecznych w UE i na świecie oraz pionowej, w latach 1990-2014.

Światowe i europejskie tendencje w produkcji mleka

Światowa produkcja mleka krowiego w 2013 roku wynosiła 635 576 tys. ton. Najwięcej mleka produkują kraje Unii Europejskiej (traktowane jako jednolity rynek mleka), a w 2013 roku produkcja ta wyniosła 152 401 tys. ton, co stanowiło ok. 24% produkcji światowej. W ujęciu krajowym największa produkcja mleka krowiego ma miejsce w Stanach Zjednoczonych (14,4%), Indiach (9,5%), Chinach (5,6%), Brazylii (5,4%), Niemczech (4,9%), Rosji (4,8%). W tym rankingu na miejscu piątym uplasowały się Niemcy - największy producent mleka w UE. Polska w rankingu światowym znalazła się pod koniec pierwszej dziesiątki, z udziałem 1,9% produkcji światowej³.

Produkcja mleka ma miejsce głównie w gospodarstwach rodzinnych, ponieważ jest to dominujący typ gospodarstw rolnych na świecie. W Stanach Zjednoczonych zdecydowana większość spośród 2,2 mln gospodarstw rolnych to farmy i rancza zaliczane do grupy gospodarstw rodzinnych, ponieważ są własnością rodziny i są zarządzane przez członków rodziny (Drygas, 2014). Jak podaje Górecki (2011) również w krajach UE dominują gospodarstwa rodzinne, których udział w ogólnej liczbie waha się od 99,9% w Grecji do 72,8% we Francji. Gospodarstwa należące do innych podmiotów są nieliczne i w całej UE zajmują 2,4%, a w dziesięciu krajach nie przekraczają 1%.

Produkcja mleka w krajach UE była przez ponad 30 lat objęta systemem kwotowania, który wprowadzono w 1984 roku, aby rozwiązać problem nadwyżek produkcji. Między państwa członkowskie rozdzielone zostały kwoty produkcji na podstawie tzw. lat referencyjnych, w Polsce był to okres od 1 kwietnia 2002 do 31 marca 2003. Do największych producentów mleka należą: Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Polska, Holandia, Włochy. W sumie państwa te produkują ponad 68% całkowitej produkcji mleka UE. Spośród tych państw w latach 2005-2013 wzrost produkcji odnotowano w Holandii (12,5%), Niemczech (9,4%) i Polsce (6,7%)⁴.

³ Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2015 s. 402 <https://danepubliczne.gov.pl/dataset/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2014/resource/05270e9c-f59a-4136-b7c3-c5704febca54>

⁴ Rocznik statystyczny Rolnictwa 2015 s. 442 op.cit.

Według danych Eurostatu pomiędzy 2004 rokiem, kiedy Wspólnota rozszerzyła się o 10 kolejnych państw, a rokiem 2013 liczba krów mlecznych obniżyła się o ponad 1,9 mln sztuk, tj. o ponad 7 proc. W ujęciu procentowym największy spadek, przekraczający 25% odnotowano w Portugalii, Rumunii oraz na Litwie. W ujęciu nominalnym dotyczyło to przede wszystkim nowych krajów członkowskich, w tym Polski i Rumunii, chociaż również w tzw. starych państwach UE, czyli Wielkiej Brytanii, Francji oraz Hiszpanii spadek ten był znaczący. Warto zwrócić uwagę, że odwrócenie spadkowego trendu w pogłowie nastąpiło już w 2012 roku. Stan pogłowia w UE-28 na koniec grudnia 2012 roku wyniósł 23,2 mln sztuk, tj. był o 0,6% wyższy wobec 2011 roku. W 2013 roku liczba krów mlecznych zwiększyła się o kolejny 1 proc. do 23,5 mln sztuk. Była to reakcja właścicieli gospodarstw mlecznych na zapowiedź zniesienia limitów produkcyjnych i chęć umocnienia pozycji konkurencyjnej gospodarstw.

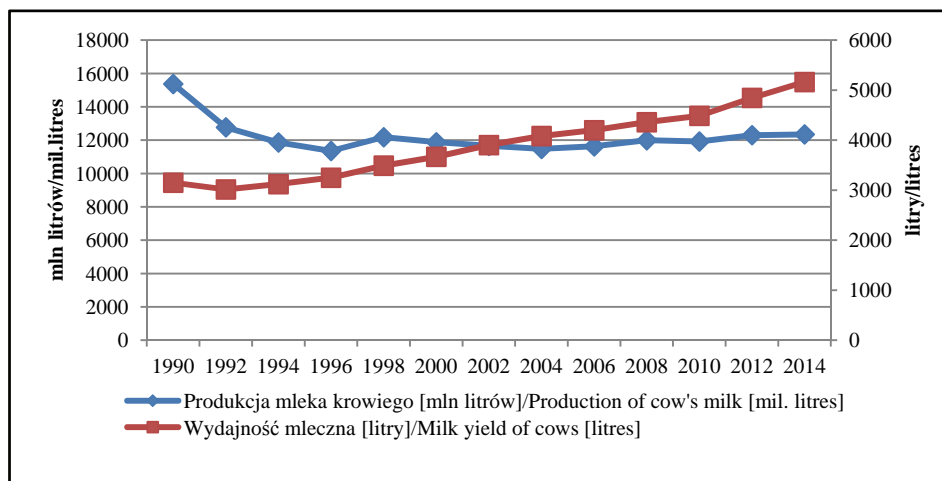
Analizując przemiany gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka w latach 2004-2013 wyraźnie można zauważyć procesy koncentracji, przejawiające się redukcją liczby podmiotów mlecznych przy jednoczesnym wzroście ich przeciętnej powierzchni. Procesy te miały miejsce głównie w okresie funkcjonowania kwot mlecznych i motywowane były względami ekonomicznymi (Kasztelan, 2010). Należy przypuszczać, że również w warunkach zaniechania kwotowania produkcji mleka, czynniki ekonomiczne będą miały istotne znaczenie w stymulowaniu tej produkcji. Wiele w tej kwestii zależy od zastosowanych mechanizmów wsparcia w ramach WPR. Istnieje niebezpieczeństwo, że nastąpi przeniesienie produkcji w rejony dysponujące dużym potencjałem produkcyjnym i umiejętnością wykorzystania go w praktyce (głównie do Niemiec i Danii). Podobnie, jak w przypadku trzody chlewnej mogą powstać duże fermy produkcyjne (Sadowski, Michalczak, 2015). Przekształcenie typowych gospodarstw mlecznych w fermy, szczególnie w przypadku produkcji zwierzęcej jest bardzo niebezpieczne i niesie ze sobą duże ryzyko ekologiczne (Zegar, 2012). Otwartym pozostaje również pytanie o jakość produktów mlecznych produkowanych w fermach, dlatego z uwagi na specyfikę produkcji mlecznej, w tym przede wszystkim duże jej uzależnienie od miejscowej bazy paszowej należy zapobiegać nadmiernej koncentracji produkcji mleka.

Specyfika rodzinnych gospodarstw mlecznych w Polsce

W Polsce, szczególnie w pierwszym, najtrudniejszym okresie transformacji (1989-1992) miała miejsce narastająca inflacja, wzrost stopy oprocentowania kredytów, problemy ze zbytem płodów rolnych, zniesienie dopłat do cen środków produkcji oraz produkowanych płodów rolnych. W tym czasie wystąpiło załamanie produkcji mleka, pogłowie krów mlecznych zmniejszyło się o blisko 15%, produkcja mleka spadła o 20%, a jego skup o ok. 40%. W sektorze publicznym spadek ten był jednak zdecydowanie większy, niż w gospodarstwach rodzinnych. Gospodarstwa państwowe bankrutowały i były poddawane procesom prywatyzacji, a gospodarstwa rodzinne na zmiany reagowały zdecydowanie wolniej. W latach 90-tych odnotowano mniejszy spadek zarówno produkcji mleka (o ok. 7%) i jego skupu (o ok. 5%), jak i pogłowia krów mlecznych (o ok. 20%), przy czym tempo spadku było wyższe do 1996 roku (rys. 1).

Początek nowego tysiąclecia (2000-2004) to okres dostosowywania się polskich gospodarstw mlecznych i mleczarni do wymagań stawianych przez UE. W tym okresie to właśnie gospodarstwa o małej skali produkcji (do trzech krów) zaprzestawały sprzedawania

mleka do mleczarni (realizowały jedynie sprzedaż bezpośrednią), natomiast większe gospodarstwa zwiększały skalę produkcji i dostosowywały się do wymagań sanitarno-weterynaryjnych (Parzonko, 2011).

Rys. 1. Pogłowie krów i produkcja mleka krowiego w latach 1990-2014

Fig. 1. Total number of cows and production of cows' milk in years 1990-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Rocznik Statystyczny Rolnictwa, 1998, 2015).

W latach 2004-2008 polskie gospodarstwa mleczne były konkurencyjne w stosunku do gospodarstw unijnych (UE 15). Niższe były zwłaszcza koszty pracy, kapitału i zaangażowanej ziemi. Od roku 2009 sytuacja zaczęła się zmieniać i polskie gospodarstwa mleczne utraciły przewagi konkurencyjne w postaci niższych kosztów wytwarzania. Wynikało to głównie z rosnących cen pracy, ziemi i innych środków produkcji. Powodem braku przewag kosztowych polskich gospodarstw mlecznych na arenie UE była też niska efektywność techniczna produkcji mleka (Parzonko 2013). Gospodarstwa mleczne w ostatniej dekadzie coraz silniej poddawane były rynkowej presji powiększania skali produkcji, głównie za sprawą szybszego wzrostu kosztów pracy oraz cen środków produkcji w stosunku do cen skupu produktów rolnych (Adamski, Dzun, 2014). W całym analizowanym okresie 1990-2014 pogłowie krów spadło o blisko 50%, produkcja mleka o 18%, a wydajność mleczna krów wzrosła o ok. 64%. Te czynniki oraz obowiązujący w latach 2004-2015 system limitowania produkcji i co za tym idzie wzrost cen mleka wpłynęły na poprawę opłacalności produkcji, co znalazło odzwierciedlenie we wzroście aktywności inwestycyjnej właścicieli gospodarstw mlecznych. Niezależnie jednak od skali produkcji ryzyko problemów z rentownością istnieje w każdym gospodarstwie mlecznym, chociaż najniższym ryzykiem obarczone są gospodarstwa o największym stadzie krów (Kołoszycz, 2012). Również zdaniem Wysokińskiego (2015) w przypadku dochodowości chowu krów mlecznych odnotowano pozytywny efekt skali, ale to właśnie w grupie gospodarstw dużych nastąpiły największe spadki dochodowości związane ze spadkiem cen mleka. Zdaniem autora zmiany wskaźników dochodowości gospodarstw mlecznych (bez względu na stopień koncentracji produkcji), sięgające nawet 150% w krótkim okresie, świadczą o znacznym ryzyku dochodowym. Również Zientara (2012) podkreśla, że o ile

w latach 2008 i 2010 dochód na poziomie parytetowym uzyskiwali rolnicy utrzymujący minimum 17 krów o wydajności 4600-4990 kg mleka, to w roku 2009, kiedy spadły ceny mleka, szanse rozwojowe mieli już tylko rolnicy utrzymujący przynajmniej 33 krowy mleczne o średniej wydajności rzędu 5500-5900 kg mleka. Z drugiej strony w literaturze przedmiotu podkreśla się, że gospodarstwa o niewielkim stadzie krów są w stanie racjonalizować swoje wydatki kosztem pracy własnej (Mańko, 2007; Skarżyńska, 2012; Wilczyński, 2012; Bórawski, Dunn, 2014), co przekłada się na ich trwałość. Jest to szczególna cecha gospodarstw rodzinnych, o niewielkiej skali produkcji.

W latach 1990-2014 wystąpiły znaczące zmiany w przestrzennym rozmieszczeniu pogłównia krów. W 1990 r. 50,8% pogłównia krów znajdowało się w pięciu województwach: mazowieckim (14,2%), wielkopolskim (10,2%), łódzkim (9,7%), lubelskim (8,5%) i podkarpackim (8,2%) (Ziętara i in., 2013). W 2014 r. 51,2% pogłównia krów znajdowało się w trzech województwach: mazowieckim (21,7%), podlaskim (18,2%), wielkopolskim (11,4%)⁵. Zasadnicza zmiana dotyczy przestrzennej koncentracji produkcji mleka, blisko 40% produkcji jest skoncentrowana w dwóch województwach mazowieckim i podlaskim. Są to województwa charakteryzujące się dużym udziałem użytków zielonych w strukturze użytków rolnych (ponad 30%), co pozwala pozyskiwać tanie i dobre jakościowo pasze gospodarskie (Adamski, Dzun, 2013). Pasze produkowane na użytkach zielonych są 2,5-krotnie tańsze od pozyskiwanych na gruntach ornych. Realokacja produkcji mlecznej w Polsce wydaje się niewystarczająca, głównie ze względu na niedostateczne wykorzystanie paszowe TUZ i ekstensywny poziom gospodarowania. Zadaniem Olszewskiej (2015) poprawę wskaźnika opłacalności produkcji mleka oraz zwiększenie dochodów można uzyskać właśnie poprzez racjonalne wykorzystanie potencjału produkcyjnego łąk i pastwisk w żywieniu bydła mlecznego.

Problemy funkcjonowania rodzinnych gospodarstw mlecznych w opinii ich właścicieli

Z przeprowadzonych badań wynika, że aż 91,3% właścicieli gospodarstw mlecznych negatywnie ocenia zniesienie kwot mlecznych. Okres funkcjonowania w warunkach kwotowania produkcji mleka, dał polskim producentom poczucie stabilizacji i po raz pierwszy od wielu lat pozwolił optymistycznej spojrzeć w przyszłość. Objęci badaniami producenci mleka, funkcjonujący dotychczas w warunkach niepewności, rozpoczęli proces modernizacji swoich gospodarstw. W zasadzie we wszystkich objętych badaniami gospodarstwach, bez względu na skalę produkcji, przeprowadzono znaczące inwestycje. Zdecydowanie najczęściej respondenci inwestowali w ciągniki (ponad 65,2%) i sprzęt rolniczy (60,9%). Warto również podkreślić, że były to ciągniki znanych firm, o dużej mocy, a w wielu gospodarstwach nie był to zakup jednego, ale nawet trzech ciągników. Wśród sprzętu rolniczego dominowały maszyny do zbioru trawy (kosiarka, prasa belująca, owijarka), uprawy (pług, talerzówka, agregat uprawowo-siewny), czy wywozu obornika (ładowacz, rozrzutnik). Podobnie, jak w przypadku ciągników był to sprzęt nowy, dobrych firm. Na uwagę zasługuje fakt, że niewielki odsetek respondentów (niespełna 4,3%) wymienił posiadany sprzęt na używany, o lepszych parametrach technicznych. Po 2004

⁵ Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2015 s. 194 op.cit.

roku ponad 60% respondentów podjęło inwestycje związane z budową lub modernizacją posiadanych obór, przy czym częściej inwestowano w modernizację obory już istniejącej (39,1%), niż budowę nowej obory. Procesy modernizacyjne posiadanych obór dotyczyły np. przebudowy na system rusztowy, instalacji poidel, zmiany systemów udojowych, czy zakupu schładzalników do mleka. Budowy nowej obory podjęło się 30,4% respondentów, a niewielki odsetek prowadził te inwestycje równolegle.

Jak wynika z opinii respondentów inwestycje, niezależnie od ich charakteru (budowa, modernizacja obory, inwestycje w sprzęt i maszyny rolnicze) stanowiły w gospodarstwach duży przeskok technologiczny, ale co zrozumiałe stanowiły też duże obciążenie finansowe. W zasadzie można wydzielić trzy zbliżone liczebnie grupy respondentów, czyli tych którzy finansowali inwestycje wyłącznie ze środków własnych, robili montaż finansowy (środki własne + kredyt) i finansowali inwestycje wyłącznie z kredytu. W sumie kredyt na inwestycje zaciągnęło ok. 2/3 objętych badaniami rolników. Jego wysokość wahała się od 75 tys. zł do 1,5 mln zł, przy czym średnio kształtował się on na poziomie ok. 300 tys. zł na gospodarstwo. Nawet przy niskim oprocentowaniu (4-5%), a przede wszystkim w warunkach nieopłacalnej produkcji jest to wysokie obciążenie dla gospodarstw mlecznych.

Z przeprowadzonych badań wynika, że w marcu 2016 roku średnia cena, którą otrzymywali respondenci za sprzedawane mleko wahała się w granicach 0,82-1,30 zł/l. Rozbieżności sięgają więc rzędu 50%, co w sposób oczywisty przekłada się na opłacalność całej produkcji. Średnia cena mleka zależała od wielkości produkcji, w gospodarstwach utrzymujących do 25 krów wynosiła 1,03 zł/l, a powyżej 50 krów 1,18 zł/l (tab.1). Należy podkreślić, że najwyższą cenę mleka uzyskano w gospodarstwie należącym do grupy producenckiej, jednak przynależność do grupy producentów rolnych zadeklarowało niespełna 9% respondentów. Większość objętych badaniami rolników w sposób szacunkowy określiła też cenę mleka gwarantującą opłacalność produkcji w zakresie 1,1-1,7 zł/l, a więc integracja w grupie producenckiej z pewnością jest szansą na uzyskanie wyższej ceny. Z kolei cena mleka satysfakcjonująca respondentów została określona przez nich na poziomie 1,40-2,0 zł za litr (średnio było to 1,55 zł), przy czym najniższe ceny wskazywano w gospodarstwach, które nie miały obciążeń kredytowych lub były one stosunkowo nieduże. Warto również podkreślić, że jeden z respondentów określił koszt produkcji 1 litra mleka w swoim gospodarstwie na poziomie 0,76 zł, a aktualnie uzyskiwana cena wynosiła 1,27 zł/l, co oznacza nadwyżkę w wysokości ok. 0,50 zł/l. Gospodarstwo to wyróżnia się na tle pozostałych również tym, że nie ma obciążenia kredytowego. Jest to gospodarstwo o pow. 105 ha użytków rolnych, w tym 65 ha stanowią trwale użytki zielone, a stado krów mlecznych liczy 65 szt. W latach 2008-2014 posiadana kwota mleczna została powiększona o ok. 10%, co jednak nie wystarczało na pokrycie produkcji i w zasadzie każdego roku ją przekraczano. Wysoka opłacalność produkcji mleka związana była głównie z wysoką wydajnością mleczną krów, która przekraczała 10 tys. litrów, a postępowo hodowlany traktowany był w tym gospodarstwie priorytetowo.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, w 2004 roku co najmniej⁶ 17,4% gospodarstw produkowało więcej mleka niż limit określony posiadaną kwotą mleczną. W 2008 roku odsetek ten wzrósł do 44,5%, w 2010 roku wyniósł 39,1%, w 2014 - 47,8%, a w 2015 roku 40,6%. Rok 2015 był dla producentów rolnych szczególnie dotkliwy ze względu na

⁶ Nie wszyscy objęci badaniami producenci rolni udzielili pełnych informacji w tym zakresie.

wysokość kar, niskie ceny mleka, problemy z paszą (konsekwencje suszy). Wysokość kar nałożonych w 2015 roku na objętych badaniami rolników wahała się od 1200 zł, aż do 350 tys. zł na gospodarstwo. Wysokie kary są oczywiście konsekwencją zwiększenia pogłowia krów mlecznych. W objętym badaniami gospodarstwie, obciążonym najwyższą karą za przekroczenie kwoty mlecznej, w latach 2004-2014 liczba krów zwiększyła się 3,5-krotnie (z 40 do 140 szt.), a wydajność mleczna wzrosła o 50%. Z dostępnych danych wynika, że tylko na przestrzeni lat 2012-2014 kwotę mleczną powiększono o 7,7%, a wielkość produkcji o 50%. Gospodarstwo to posiada 162 ha użytków rolnych, w tym 92 ha trwałych użytków zielonych. Obsada zwierząt w tym gospodarstwie wynosi 1,2 DJP/ha UR i nie przekracza poziomu 1,5 DJP/ha UR określonego we wskaźniku zgodności praktyk rolniczych z zasadami gospodarowania zrównoważonego (Harasim i Madej, 2008).

Tabela. 1. Wybrane cechy rodzinnych gospodarstw mlecznych

Table. 1. Selected characteristics of family dairy farms

Wyszczególnienie	Wielkość stada krów		
	Do 25	25-50	Ponad 51
Liczba gospodarstw	24	30	15
Przeciętna wielkość stada	16,3	33,5	90,4
Przeciętna wydajność mleczna	5742	7110	8640
Przeciętna powierzchnia UR [ha]	29	76,3	111,2
Udział użytków zielonych w strukturze UR [%]	54,3	33,4	40,8
Obsada bydła [DJP/ha UR]	1,3	1,0	1,5
Średnia cena mleka w marcu 2016 [zł/l]	1,03	1,08	1,18
Odszetek gospodarstw obciążonych karą za przekroczenie kwot	25	30	80

Źródło: badania własne.

W opinii 74% objętych badaniami właścicieli gospodarstw mlecznych możliwe było uniknięcie lub zmniejszenie kar nałożonych za przekroczenie kwot mlecznych, a ponad 50% respondentów było zdania, że byłoby to możliwe, gdyby polski rząd podjął odpowiednie działania. Zaledwie co czwarty respondent miał świadomość, że kary płacą wszystkie kraje UE, które przekraczają limity produkcji. Ich zdaniem zasady były dobrze znane i kary są naturalną konsekwencją złamania tych zasad.

Sytuacja ekonomiczna gospodarstw mlecznych sprawia, że coraz częściej stawiane są pytania dotyczące perspektyw ich rozwoju. W ramach WPR 2014-2020 przewidziano wsparcie dla inwestycji dotyczących rozwoju produkcji mleka krowiego. Pomoc może być przyznana, jeżeli w gospodarstwie utrzymuje się co najmniej 25 krów albo minimum 15 krów i w wyniku realizacji operacji osiągnięty zostanie próg co najmniej 25 krów, a wielkość ekonomiczna gospodarstwa uprawnionego do otrzymania pomocy nie jest większa niż 250 tys. euro⁷. Z tego wynika, że górną granicę limituje nie liczba krów mlecznych w stadzie, a zasoby gospodarstwa, czyli posiadane zwierzęta i powierzchnia oraz struktura upraw. Oznacza to, że na wsparcie mogą liczyć również gospodarstwa, które nie gospodarują zgodnie z zasadami gospodarowania zrównoważonego (np. wysoka obsada

⁷ W przypadku młodego rolnika - pomoc może być przyznana nawet jeżeli w gospodarstwie nie są utrzymywane krowy albo utrzymywanych jest mniej niż 15 krów. Wielkość ekonomiczna gospodarstwa uprawnionego do otrzymania pomocy stanowi co najmniej równowartość 6 tys. euro, a w wyniku realizacji operacji do dnia złożenia wniosku o płatność ostateczną zostanie osiągnięty próg co najmniej 25 krów.

bydła). W odniesieniu do przeprowadzonych badań własnych wsparciem nie będzie mogło być objętych ok. 40% gospodarstw z grupy pierwszej (liczebność stada poniżej 15 szt.) i ok. 30% gospodarstw z grupy trzeciej, ponieważ standardowa produkcja przekracza w nich 250 tys. euro (tab.1).

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają, że wraz ze skalą produkcji zwiększa się wydajność mleczna krów oraz cena uzyskiwana za sprzedawane mleko, a tym samym również opłacalność produkcji. Potrzeba koncentracji produkcji nie podlega dyskusji, kwestią kluczową jest natomiast jej poziom. Badania Wilczyńskiego (2012) dotyczące opłacalności produkcji mleka wykazały, że gospodarstwami o najwyższej opłacalności (najniższej stracie) są gospodarstwa utrzymujące stada powyżej 300 sztuk krów mlecznych. Z przeprowadzonych badań własnych wynika jednak, że nie tylko wielkość stada, ale również sposób zarządzania gospodarstwem mlecznym, w tym również zarządzania ryzykiem, wpływa na osiągnięte wyniki produkcyjne. W każdej grupie, niezależnie od liczebności stada, funkcjonowały gospodarstwa o różnej kondycji finansowej, a tym samym o zróżnicowanych możliwościach rozwoju. Warto jednak uzależnić dalszy rozwój gospodarstw mlecznych wspieranych w ramach WPR od kryterium obsady zwierząt, czyli powiązać go z powierzchnią TUZ w gospodarstwie. Działanie to byłoby korzystne również ze względów środowiskowych, które powinny być priorytetem, a poza tym przyczyniłyby się do przywrócenia dawnego znaczenia TUZ dla rolniczej przestrzeni produkcyjnej.

Podsumowanie

W odniesieniu do gospodarstw mlecznych w Polsce z całą pewnością można mówić o postępie biologicznym i technicznym. Z jednej strony nastąpił wzrost wydajności mlecznej krów, tylko w ostatnim dziesięcioleciu wydajność w Unii Europejskiej wzrosła o ok. 15%, w Polsce był to wzrost o ok. 26,5%. Z drugiej strony miała miejsce modernizacja gospodarstw mlecznych, związana z koncentracją produkcji, pozwalającą zmniejszyć jednostkowe koszty produkcji. Oczywistym jest, że proces koncentracji i specjalizacji w produkcji mleka jest niezbędny, kwestią odrębną jest natomiast stopień koncentracji. Z literatury przedmiotu wynika, że zdania w tej kwestii są podzielone. Generalnie odnotowuje się pozytywny efekt skali produkcji, ale to właśnie w grupie gospodarstw dużych następują największe spadki dochodowości związane ze spadkiem cen mleka, natomiast gospodarstwa o mniejszych stadach krów są w stanie racjonalizować wydatki kosztem pracy własnej i w związku z tym charakteryzują się większą trwałością.

Wyniki badań własnych potwierdzają, że koncentracja produkcji wpływa na wzrost wydajności mlecznej krów oraz uzyskiwaną cenę za wyprodukowane mleko. Pozwalają również stwierdzić, że przeprowadzone w ostatnich latach inwestycje w gospodarstwach mlecznych, z pewnością przyczyniły się do poprawy ich konkurencyjności, ale obciążenia kredytowe, przy spadku opłacalności cen mleka i wysokich karach za nadprodukcję spowodowały problemy finansowe wielu rodzinnych gospodarstw mlecznych. Sytuacja finansowa tych gospodarstw jest naturalną konsekwencją decyzji inwestycyjnych, podejmowanych przez ich właścicieli. Wsparcie rozwoju rodzinnych gospodarstw mlecznych w ramach WPR powinno być w większym stopniu uzależnione od obsady krów na powierzchnię trwałych użytków zielonych.

Literatura

- Adamski, M., Dzun, P. (2013). Gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywnościowymi paszami objętościowymi W: Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2010, praca zbiorowa pod kierunkiem W. Józwiaka i W. Ziętary, Wyd. GUS Warszawa.
- Adamski, M., Dzun, P. (2014). Ocena możliwości rozwojowych gospodarstw mlecznych w Polsce z uwzględnieniem wielkości ekonomicznej, *Roczniki Naukowe Rolniczych, Seria G*, T. 96, z. 4, 182-193.
- Bórawski P., Dunn J. W. (2014). Conditioning of milk market development in Poland with particular regard paid to price volatility, *Proceedings of the International Conference „Economic Science for Rural Development”*. Latvia University of Agriculture, Jelgava, No. 35, 88-96.
- Drygas, M. (2014). Możliwości określenia definicji gospodarstwa rodzinnego. Pobrane 16 kwietnia 2016 z: http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k8/agenda/seminaria/2014/140211/drygas.pdf.
- Garner, E., Gender, P. (2013). Identifying the Family Farm: an informal discussion on the concepts and definitions. ESW Seminar, Equity and Rural Employment, FAO.
- Gasson, R., Errington, A. (1993). *The farm family business*. Wallingford, Oxon, CAB International.
- Górecki, J. (2011). Przyszłość gospodarstw rodzinnych w Polsce i Unii Europejskiej. W: *Wieś i rolnictwo w mediach. Gospodarstwa rodzinne podstawą europejskiego rolnictwa w odniesieniu do PROW 2007-2013*. Wydawnictwo Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz SGGW, Warszawa, 17-26.
- Harasim, A., Madej, A. (2008). Ocena poziomu zrównoważonego rozwoju gospodarstw bydłych o różnym udziale trwałych użytków zielonych. *Rocz. Nauk Rol.*, ser. G, t. 95, z. 2, 28-38.
- Kasztelan, P. (2010). Rozwój gospodarstw mlecznych w warunkach kwotowania produkcji. *Roczniki Nauk Rolniczych, ser. G*, t. 97, z. 1, 43-52.
- Kołoszyż, E. (2012). Zmienność cen mleka a profil ryzyka w gospodarstwach mlecznych. *Roczniki Nauk Rolniczych, ser. G*, t. 99, z. 1, 81-87.
- Mańko, S. (2007). Wpływ wielkości stada i wydajności jednostkowej krów na koszty produkcji mleka. *Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G*, T. 93, z. 2, 71-79.
- Michalska, S. (2015). Rolnictwo rodzinne a świat w przyszłości. *Wieś i Rolnictwo*, 1.1 (166.1), 187-195.
- Olszewska, M. (2015). Produkcja mleka w Polsce na tle świata i krajów Unii Europejskiej. *Wiadomości Zootechniczne*, R. LIII, 3, 150-157.
- Parzonko, A. (2011). Polskie gospodarstwa mleczne wczoraj, dziś i jutro - analiza ekonomiczna. W: *Wieś i rolnictwo w mediach. Gospodarstwa rodzinne podstawą europejskiego rolnictwa w odniesieniu do PROW 2007-2013*. Wydawnictwo Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz SGGW, Warszawa, 100-118.
- Parzonko, A. (2013). Gospodarstwa mleczne w perspektywie liberalizacji polityki rolnej UE w latach 2014-2020. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1, 118-132.
- Sadowski, A., Michalczak, D. (2015). Przemiany gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka w wybranych krajach Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe SGGW Problemy Rolnictwa Światowego*. t. 15(XXX), z. 3, 132-141.
- Skarżyńska, A. (2012). Wpływ wydajności mlecznej krów na opłacalność produkcji mleka. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1, 90-111.
- Wilczyński, A. (2012). Wielkość stada krów a koszty i dochodowość produkcji mleka, *Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G*, T. 99, z. 1, 70-79.
- Wysokiński, M. (2015). Dochodowość produkcji mleka w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XVII, z. 5, 342-347.
- Zegar, J.S. (2012). *Współczesne wyzwania rolnictwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ziętara, W. (2012). Organizacja i ekonomika produkcji mleka w Polsce, dotychczasowe tendencje i kierunki zmian, *Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G*, T. 99, z. 1, 43-56.
- Ziętara, W., Adamski, M., Grodzki, H. (2013). *Polskie gospodarstwa z chowem bydła na tle wybranych krajów*. Wyd. IERiGŻ PIB, Warszawa